

του εξωτερικού κόσμου αλλά και σε ό,τι αφορά τα απλά αντικείμενα των μαθηματικών. Έτσι τίθεται υπό αμφισβήτηση και αυτή ακόμη η σύλληψη απλών μαθηματικών σχέσεων και μαζί αίρεται το κριτήριο της σαφήνειας και ευκρίνειας. Η διάκριση της αλήθειας από την πλάνη, βάσει του γνωσιοθεωρητικού αυτού κανόνα, φαίνεται τώρα ότι είναι καθαρά υποκειμενική. Το κριτήριο: αληθινό είναι το σαφές και ευκρινές, δεν είναι παρά ένα υποκειμενικό κριτήριο. Η υπόθεση του πανούργου θεού¹⁹ έχει, καθώς βλέπουμε, γνωσιοθεωρητικό νόημα: λόγω του περιορισμού μας στο υποκείμενο δεν μπορούμε να δώσουμε ένα έσχατο κριτήριο της αλήθειας. Επομένως, πριν από τη γνώση του αληθινού θεού, δεν μπορεί να υπάρξει βέβαιη γνώση.

Αλλά η ριζική αυτή αμφιβολία οδηγεί τον Descartes στην πρώτη βεβαιότητα: «Ας μας ξεγελά, μας λέει, ο πανούργος θεός όσο θέλει, ποτέ δε θα μπορέσει να κάνει ώστε να μην είμαι τίποτε όσο σκέπτομαι ότι κάτι είμαι. Η απόφαση «εγώ είμαι, εγώ υπάρχω» αληθεύει αναγκαία, όποτε την προφέρω ή τη συλλαμβάνω στο πνεύμα μου» (*Meditationes*, II). Επίσης στο *Discours de la methode*, III, γράφει: «Ενώ εγώ ήθελα να σκεφτώ πως όλα ήταν ψεύτικα, πρόσεξα όμως αμέσως κατόπιν ότι έπρεπε αναγκαστικά εγώ που το σκεπτόμουν να είμαι κάτι. Και παρατηρώντας πως αυτή η αλήθεια: σκέπτομαι, άρα υπάρχω (*cogito, ergo sum*) ήταν τόσο γερή και τόσο σίγουρη, ώστε όλες μαζί οι εξωφρενικές υποθέσεις των σκεπτικών φιλοσόφων δεν ήταν ικανές να την κλονίσουν, έκρινα πως μπορούσα να την παραδεχτώ χωρίς ενδοιασμούς σαν την πρώτη αρχή της φιλοσοφίας που αναζητούσα». Ο Descartes οδηγείται έτσι μέσα από τη ριζική αυτή αμφιβολία στην πρώτη βεβαιότητα: *cogito, ergo sum*. «Ότι υπάρχω, αυτό είναι βέβαιο. Αλλά για πόσο χρονικό διάστημα; Όσο σκέπτομαι» (*Med.* II, 27). Η βεβαιότητα του Εγώ μου στο *cogito* είναι χρονικά προσδιορισμένη: μόνον ενόσω σκέπτομαι, συλλαμβάνω το Εγώ μου ως υπάρχον.

Το «*cogito, ergo sum*» δεν είναι συλλογισμός, αν και αυτό δείχνει από πρώτη άποψη η διατύπωσή του, αλλά έχει την προφάνεια της άμεσης ενορατικής βεβαιότητας. Το *ergo sum* δεν συνάγεται από προ-

19. Μία σύγχρονη εκδοχή του επιχειρήματος του πανούργου θεού βρίσκουμε στον H. Putnam. Βλ. σχετικά H. Putnam, *Reason, Truth and History*, Cambridge 1981, σελ. 5 ε.

κειμένες που πρέπει να είναι αληθείς, για να είναι και το συμπέρασμα αληθές. Το *ergo sum* δεν θα ήταν πρώτη ενορατική βεβαιότητα, πρώτη αρχή, αν συναγόταν από προκειμένες. Η ύπαρξη του Εγώ είναι βέβαιη υπό την προϋπόθεση ότι όλα τα νοητικά περιεχόμενα (*cogitationes*) είναι προϊόντα ενός Εγώ, το οποίο μπορεί να εξαπατάται ως προς την αντικειμενική τους εγκυρότητα. Κι αν ακόμη υποθέσω ότι δεν υπάρχει εξωτερικός κόσμος, ότι δεν έχω ο ίδιος σώμα, ωστόσο θα πρέπει να ομολογήσω ότι εγώ που το υποθέτω αυτό υπάρχω.

Για να μην οδηγηθώ από ένα πανούργο θεό στην πλάνη, πρέπει να τραβήξω, σκέπτεται ο Descartes, την αμφιβολία μου στα άκρα: να αμφιβάλω για τα πάντα. Έτσι σ' ένα πρώτο στάδιο, όπως είδαμε, ο Descartes έχει αποκόψει τις γέφυρες με τον κόσμο. Η καθημερινή εικόνα του κόσμου έχει καταστραφεί, χάθηκε η ενότητα του νοείν και του *Εί-ναι*. Για να βγει από τη δυσχερή αυτή θέση ο Descartes χρειαζόταν κάτι το βέβαιο και σταθερό: ένα αρχιμήδειο σημείο. Κι αυτό το αρχιμήδειο σημείο το βρήκε στο *ego cogito*. Η αμφιβολία είναι νοητικό ενέργημα κι αποτελεί περίπτωση αυτού που ο Descartes ονομάζει *cogitare*:²⁰ αμφιβάλω, άρα υπάρχω, *dubito ergo sum* (= *cogito ergo sum*). Αφού με την αμφιβολία έγιναν όλα αβέβαια, δεν έμεινε τίποτε πια για το οποίο να αμφιβάλει κανείς. Η αμφιβολία δεν έχει πια αντικείμενο. Η αμφιβολία στρέφεται στην ίδια την αμφιβολία, η αμφιβολία κάνει την ίδια αντικείμενό της. Γίνεται όμως τότε φανερό ότι η αμφιβολία δεν μπορεί να καταστεί αντικείμενο της αμφιβολίας: ότι αμφιβάλω, αυτό είναι βέβαιο (αμφιβάλω ότι αμφιβάλω;). Το βαθύτερο νόημα του καρτεσιανού στοχασμού είναι η βεβαιότητα της αυτοσυνειδησίας. Για το μόνο πράγμα για το οποίο δεν μπορώ να αμφιβάλω είναι ότι αμφιβάλω. Η ταυτότητα αυτή της συνείδησης αποτελεί την πραγματική βάση της καρτεσιανής φιλοσοφίας, το αρχιμήδειο σημείο του Descartes. «Καμιά άλλη δραστηριότητά μου, εκτός από τη συνειδησιακή, δεν περιέχει τη βεβαιότητα του *Εί-ναι*. Το ότι λ.χ. περπατώ μπορεί να είναι κάτι που το φαντάζομαι στο όνειρό μου, το ότι όμως είμαι ένα ον που έχει συνείδηση δεν είναι δυνατό να αποτελεί απλά και μόνον

20. Με τον όρο *cogitare*, *cogitatio* ο Descartes εννοεί τα καθαρά νοητικά ενεργήματα, όπως αμφιβάλω, νοώ, βεβαιώνω, αρνούμαι, θέλω, δεν θέλω, φαντάζομαι και αισθάνομαι.

αποκύημα της φαντασίας μου, γιατί και η φαντασία είναι ένα είδος συνείδησης. Η βεβαιότητα για το *Είναι* της συνείδησης αποτελεί την ενιαία και θεμελιακή αλήθεια που κατακτά ο Descartes με την αναλυτική μέθοδο». ²¹ Η πρόταση *cogito ergo sum* αποτελεί το πρότυπο της γνώσης εν γένει: αληθινό είναι ό,τι συλλαμβάνω με την ίδια σαφήνεια και ευκρίνεια που συλλαμβάνω το *cogito ergo sum*. Με άλλα λόγια, ό,τι είναι τόσο ευκρινές και σαφές όσο η αυτογνωσία της συνείδησης, ό,τι δηλαδή εμφανίζεται μπροστά στο πνεύμα με την ίδια βεβαιότητα, όπως και η δική μου ύπαρξη, είναι κατανάγκη αληθινό.

Για να αποτελέσει το «*ego cogito*» πρότυπο βεβαιότητας και θεμέλιο της αλήθειας (*fundamentum veritatis*) έπρεπε το Εγώ, το νοούν υποκειμένο, να αποβάλει όλα τα γνωρίσματα της εγκοσμιότητας. Το Εγώ-υποκειμένο δεν είναι κοσμικό μέγεθος είναι βέβαια πεπερασμένο στο μέτρο που προσδιορίζεται χρονικά, αλλά μη αισθητό και ασώματο, είναι καθαρή υποκειμενικότητα. Η θεμελίωση της νεότερης φιλοσοφίας και επιστήμης σε βέβαιες βάσεις οδηγεί έτσι σ' ένα ριζικό διαχωρισμό ανάμεσα στο Εγώ (το πνεύμα) και την ύλη (τον κόσμο των σωμάτων). Η φύση στέκεται απέναντι στον άνθρωπο ως κάτι το διαφορετικό από αυτόν. Ο δυϊσμός αυτός σώματος-ψυχής είναι το αντίτιμο της καρτεσιανής βεβαιότητας της αλήθειας. Ο καρτεσιανός δυϊσμός υπέσκαψε την παραδοσιακή ενότητα λογικής και οντολογίας. Ενώ για τον Αριστοτέλη κάθε έννοια της νόησης (το καθόλου) παρουσιάζεται αντίστοιχα ως είδος μέσα στο φύσει ον, ο Descartes υποστηρίζει ότι οι έννοιες είναι παραστάσεις, συνειδησιακά περιεχόμενα, ανθρώπινα νοήματα. Τα πράγματα δεν είναι καθατά ουσίες αλλά αντικείμενα. Το πρωταρχικά πραγματικό είναι το Εγώ, η συνείδηση. Τα αντικείμενα είναι πραγματικά στο μέτρο που κρίνονται, τίθενται ως πραγματικά από τη συνείδηση. Δεν υπάρχει άλλο κριτήριο του πραγματικού από την ελεύθερη κατάφαση του Εγώ σε αυτό που εκείνο εκλαμβάνει εκάστοτε ως πραγματικό. Κατά την αναζήτηση της αλήθειας ο άνθρωπος, το σκεπτόμενο Εγώ, πρέπει να στραφεί στον εαυτό του και να διασφαλίσει τις πρώτες αρχές της αλήθειας των εννοιών του: πρέπει να συμμορφωθεί όχι προς

21. Βλ. W. Windelband-H. Heimsoeth, *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, τόμ. 2ος, σελ. 160. Βλ. Ρενέ Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, (μετάφραση - σχόλια Ευάγγελου Βανταράκη), Αθήνα 2003, II, 23.

τα πράγματα αλλά προς ορισμένους κανόνες (*regulae veri* = κανόνες αληθείας). Η έρευνα της αλήθειας πρέπει δηλαδή να γίνει στη βάση μίας μεθόδου, η οποία θα οδηγήσει το πνεύμα, την πηγή της γνώσης, στον ορθό δρόμο.

1.4 Η ύπαρξη του θεού ως αντικειμενικό κριτήριο της αλήθειας

Η μεθοδική αμφιβολία οδήγησε, καθώς είδαμε, τον Descartes στην πρώτη βεβαιότητα: σκέπτομαι, άρα υπάρχω. Αλλά τι είμαι εγώ που υπάρχω; Είμαι ένα πράγμα, γράφει ο Descartes, που σκέπτεται: *une chose qui pense, sum res cogitans* (δηλαδή πνεύμα, έλλογη ψυχή, νους ή λόγος). Στην κατάσταση της ριζικής αμφιβολίας δεν μπορώ να αποδώσω στον εαυτό μου τίποτε από εκείνα που ανήκουν στη φύση του σώματος. Ό,τι εκλαμβάνω ως αληθές, μπορεί να είναι απάτη εκτός από το νοείν, γιατί αυτό μόνον δεν μπορεί να αποσπαστεί από εμένα. Η σκέψη είναι ένα κατηγορημα που μου ανήκει. Αυτή είναι η πρώτη αιώνια αλήθεια (*veritas aeterna*). Ορίζοντας το Εγώ ως *res cogitans* ο Descartes θέτει τις βάσεις ενός νέου φιλοσοφικού παραδείγματος, της φιλοσοφίας της συνείδησης.

Αλλά αυτή η πρώτη αιώνια αλήθεια δεν αποτελεί καμιά εγγύηση ότι δεν απατώμαι κάθε φορά που αποφαίνομαι για οτιδήποτε άλλο εκτός από την ύπαρξή μου και τη συνειδησιακή μου κατάσταση. Οι ιδέες αυτές καθεαυτές ως *modi cogitandi* (ως τρόποι του συνειδέναί, ως περιεχόμενα της συνείδησης) δεν μπορεί να είναι ψευδείς. Η πρώτη βεβαιότητα «*sum res cogitans*» δεν έλυσε το πρόβλημα της αλήθειας, αλλά έδειξε μόνον τον δρόμο που οδηγεί στη λύση του. Όσπου να αναίρεθεί η δυνατότητα του πανούργου θεού δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την αλήθεια των μαθηματικών π.χ. προτάσεων ή για την ύπαρξη των φυσικών σωμάτων. Η πίστη στην ύπαρξη των εξωτερικών αντικειμένων δεν στηρίζεται πάνω σε μία βέβαιη κρίση, αλλά σ' ένα τυφλό ένστικτο. Αυτό που πέτυχε οπωσδήποτε ως τώρα ο Descartes ήταν να βάλει ένα φραγμό στις δυνατότητες του πανούργου θεού. Αλλά πώς μπορούμε να περάσουμε από τη βέβαιη γνώση της δικής μας ύπαρξης στη βέβαιη γνώση του εξωτερικού κόσμου; Αυτό είναι το μεγάλο εν προκειμένω ερώτημα της καρτεσιανής φιλοσοφίας. Ο Descartes λύνει το πρόβλημα αυτό ανατρέχοντας σε μία υπερβατική αρχή,